

andrej jamec

aktuelnost „anti-dühringa” kao teksta idejne borbe

slavoj žižek

Glavni zadatak koji Engelsovi tekstovi i dan-danas nalažu marksistima pravi je postupak *otudjenja* (*Verfremdung* — u brehtovskom smislu) koji treba izvršiti da bi ti tekstovi ponovo zaživeli i pridobili estetsku pertinenciju: treba napustiti ustaljenu »intimnu atmosferu« u kojoj nam se nehotice identifikuju s poznijom diamatskom »ortodoksnosću«, odnosno s linijom koja počinje od Plehanova; »iste« tekstove potrebno je čitati na novi način, otvoriti se čitavom nizu neočekivanih viškova, do sada nezapaženih nesklada koji remete idiličnu sliku Englesa — »kласика marksizma — lenjinizma«, Engelsa — autora koji je dao »genijalna, još i danas važeća« gledišta o svim mogućim oblastima, od klasne borbe, preko sastava molekula, do odnosa slobode i nužnosti.

Da je ta operacija otudjenja vredna truda, odnosno da se Engelsovi tekstovi doista opiru diamatskoj »ortodoksnosti«, o tome — između ostalog — svedoči stalna prisutnost na izgled nedužnih »razjašnjavanja«, ili, čak, direktnih »popravljanja« koja prate »zvanična« izdanja tih tekstova. U vezi s tim bilo bi izuzetno poučno — ne samo radi boljeg upoznavanja s onim što je Engels »hteo da kaže«, već, pre svega, kao indeks realnih borbi u istoriji radničkog pokreta — načiniti pregled tih »uvoda«, »razjašnjenja« i »popravki«, uglavnom od strane bezimenih »izdavača« (raznih »komisija« itd.). Lep primer nalazimo npr. u slovenačkom izdanju samog *Anti-Dühringa* iz 1948. godine, gde je na strani 390. sasvim jasna rečenica: »Sistematika je po Hegelu nemoguća« — rečenici je dodata primedba redakcije, verovatno preuzeta iz ruskog izdanja: »Sistematika ovde znači apsolutni dovršeni sistem. — Red.« Jasno je o čemu se radi: da ne bi ko »pogrešno razumeo« i da mu se ne bi javila asocijacija na »dijalektički i istorijski materijalizam«! Najznamenitiji je slučaj, pak, izvikani ispravak Engelsove »greške« na početku *Porekla porodice, privatne svojine i države*, gde Engels stavlja bok uz bok »produkciju stvari« i »produkciju ljudi«, kao dva momenta neposredne materijalne proizvodnje života, kao u »poslednjoj instanci« odlučujućeg činioca društvenog gibanja; određeni domet tih Engelsovih misli možemo — kao što je poznato — izmeriti još i danas, na-

knadno, u svetlosti izrade teorije označevalačke prakse (materijalistička psihoanaliza), kao konkretizacije onoga što je Engels pokušao da obuhvati terminom »produkcija ljudi«. (Sira pozadina tog ispravka data je u knjizi B. Bebenjaka *Fridrih Engels — istorija i otudjenje*, Maribor 1969, gde je već upozoreno na potrebu da se Engelsov tekst podvrgne postupku »otudjenja«.) Koliko je malo to »popravljanje« Engelsa prošlost, govori nam najnovije džepno izdanje *Porekla porodice...*, na srpskohrvatskom jeziku (BIGZ, Džepna knjiga, Beograd 1976), gde čitamo u primedbi na strani 6:

»Engels ovde čini omašku kad poredi prdouženje vrste i proizvodnju sredstava za život kao uzroke koji determinišu razvitak društva i društvenih sistema. U delu »Porekla porodice, privatne svojine i države« Engels pokazuje na analizi konkretnog materijala da je način proizvodnje glavni činilac koji uslovljava razvitak društva i društvenih sistema. — Red.«

Koliko se malo ovde radi o »grešci« koju će pobiti sopstvena Engelsova »analiza konkretnog materijala«, govori nam — pored drugog, na primer Marksovih etnoloških ekscerpnih svezaka — Engelsovo pismo Marksu, od 3. januara 1882. godine:

»Da bih raščistio s poređenjem između Tacitovih Germana i američkih Crvenokožaca, spremio sam skromne izvode iz prvog toma tvog *Bancrofta* (*Native Races*, itd.). Zaista je sličnost toliko iznenađujuća, kao što je način proizvodnje u osnovi različit — ovde ribari i lovci bez stočarstva i zemljoradnje, tamo nomadsko stočarstvo koje prelazi u obrađivanje polja. To tačno dokazuje kako na tom stupnju način proizvodnje odlučuje u manjoj meri nego stepen raspadanja starih krvnih veza i uzajamne zajednice polova u plemenu.«

Druga rečenica navedene primedbe redakcije pravo je majstorstvo staljinovskog stila: Upućivanje — s navođenjem celog naslova — na delo čiji su deo same inkriminisane rečenice! Naravno, čito simptomatično — pravi pravcati kompromis u analitičkom značenju — jeste ta primedba u slovenačkom izdanju iz 1963. godine. »Tačnije: odlučuje u stvari sama proizvodnja životnih potreptina, što je očigledno iz dalje Engelsove analize u tom delu. — Uredn.« Mi smo naravno previše stidljivi da bismo direktno »ispravljali« Engelsa pa se zato s tobožnjom precizacijom (»tačnije«, »u stvari«) potura upravo suprotno od onog što tvrdi Engels: dva nivoa »proizvodnje neposrednog života« su »tačnije«, »u stvari«, samo jedan!

Gotovo da postoje određene razlike između Marksa i Engelsa, da nije puki slučaj ako dogmatizam praktikuje čitanje Marksa »kroz« Engelsa kao onaj »uvod« koji nam »popularnije« govori isto. Pa ipak, smatramo da tu razliku treba tražiti na nivou koji u osnovi probija polje suprotstavljanja »humanističkog«, odnosno »hegelovskog« Marksa »pozitivističkom« itd. Engelsu. Pokušajmo da naznačimo dva — po našem mišljenju — takva momenta, jedan »sadržinski« i drugi na izgled čisto »formalni«:

1. Pitanje odnosa između »kraljevstva slobode« i »kraljevstva nužnosti«:

»Zakone svog vlastitog društvenog tvorenja i delanja, zakone koji su im dosad stajali kao tuđi, naspram ljudi, gospodareće zakone prirode ljudi sadu koriste sa savršenim stvarnim znanjem i drže ih time savršeno u rukama... Tek od tog trenutka pa nadalje ljudi će savršeno svesno praviti sami svoju istoriju. To je skok čovečanstva iz carstva nužnosti u carstvo slobode.« (*Anti-Dühring*, str. 327—328, podvukao S. Ž.)

Ukratko, »carstvo slobode« označuje momenat kada združeni individuumi u materijalnom procesu proizvodnje savladaju sopstvenu otuđenu istorijsku supstancu. Marks, pak, uvodi tu odlučujuću distinkciju:

»Kraljevstvo slobode počinje doista tek tamo gde prestaje rad koji diktiraju oskudica i spoljašnja celishodnost; po prirodi stvari leže, dakle, s one strane sfere materijalne produkcije... Sloboda na tom području (materijalne produkcije — S. Ž.) moguća je samo u tome da podruštvljeni čovek, udruženi proizvođači, racionalno uređuju svoju razmenu s prirodom, da je zajedno nadziru, umesto da ona njima vlada kao slepa sila... Ipak je to još uvek kraljevstvo nužnosti. S one strane tog kraljevstva počinje razvoj ljudske moći koja je sama sebi svrha, istinsko kraljevstvo slobode koje može procvetati samo na tom kraljevstvu nužnosti kao svojoj podlozi.« (*Kapital III*, str. 913—914)

Pomeranje je jasno i upravo se na tu tačku nadovezuje Engelsova definicija slobode kao spoznate nužnosti (što, pak, ostaje — po Marksovim rečima — sloboda unutar kraljevstva nužnosti), tj. Engelsovo izjednačavanje slobode i vlasti: »Ljudi koji su konačno gospodari svoje vlastite društvenosti, postaju time istovremeno gospodari prirode, gospodari sami sebe — slobodni (*Anti-Dühring*, str. 330). Problematičnost tog spoja lapidarno je naznačio Adorno tvrdnjom da dijalektika gospodara i sluge važi i za čovekovu vlast i prirodu, tj. da je i to gospodarenje nužno plaćeno regresijom u prirodu.

2. Drugi, na izgled marginalni i čisto »formalni« momenat jeste pitanje odnosa »reči i stvari«, odnosno, s tim u vezi, pitanje humora, igre reči, dvosmisla, itd... dakle, sav onaj sklop koji evocira već Breht, kada napominje da bez humora nije moguće razumeti Hegelovu dijalektiku (*Flühtlingsgespräche*, Prosa II, *Geschichten* 2, Frankfurt 1965, dtr. 236). Uzmimo dva njegova gledišta: Kod Marksa, kao i kod Engelsa, nailazimo više puta na motiv da se »stvar samim tim, kad joj damo drugo ime, uopšte ne menja« — taj je motiv čak jedan od osnovnih postupaka nji-

